

FRONT BAŁKAŃSKI WOJNY ROSYJSKO-TURECKIEJ 1877–1878 W PUBLIKACJACH WARSZAWSKIEGO DZIENNIKA „KURJER WARSZAWSKI”

Jarosław Rubacha <https://orcid.org/0000-0002-2293-247X>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ABSTRACT

THE BALKAN FRONT OF THE RUSSO-TURKISH WAR OF 1877–1878 IN THE PUBLICATIONS OF THE WARSAW DAILY “KURJER WARSZAWSKI”

The Russo-Turkish war of 1877–1878 is an important element of the international relations in the 19th century, which not only constituted the rivalry between great powers to expand or secure spheres of influence, but also brought about a significant transformation of the political map of the European continent in its south-eastern part. The war, waged under the banner of the “cross against the crescent” slogan, was perceived with optimism by the Balkan nations experiencing Turkish rule, nevertheless they interpreted the Berlin Treaty ending this conflict as an attempt to limit their national goals. These issues, important from the point of view of European politics, were closely followed by the only mass medium of the time – the press. One of the newspapers that commented on the war in the Balkans was the daily newspaper “Kurjer Warszawski” that was being published in Warsaw from 1821, whose editors did not limit themselves to presenting agency reports, but also made successful attempts to critically analyze the situation at that time. Therefore, the newspaper appears to us as an interesting source of information about the events taking place in the Balkans.

Keywords: Russia, Turkey, Balkans, Russo-Turkish War of 1877–1878.

Słowa kluczowe: Rosja, Turcja, Bałkany, wojna rosyjsko-turecka 1877–1878.

Spośród dziesięciu konfliktów zbrojnych między Rosją i Turcją¹, które oba państwa stoczyły od drugiej połowy XVII wieku, niewątpliwie największe znaczenie dla całego basenu Morza Czarnego, ale także w szerszym kontekście dla całej Europy miał ostatni z nich – wojna z lat 1877–1878. Nie tylko stała się ona kluczowym elementem

---

¹ *Z okolic teatru wojny*, „Kurjer Warszawski”, 29 IV/11 V 1877 r., nr 102, s. 1.

rozwijającego się od połowy XIX stulecia tzw. kryzysu wschodniego, ale także wykreowała i znacznie zwiększyła liczbę spornych kwestii zarówno w regionalnym, jak i ogólnoeuropejskim wymiarze, które dynamizowały sytuację polityczną na Starym Kontynencie aż do początku I wojny światowej.

Przyczyny wybuchu tego konfliktu wiązać należy z zachodzącymi od połowy XIX wieku w Europie procesami, których efektem było wkroczenie czołowych państw w erę industrialną. Dążąc do zapewnienia sobie bazy surowcowej dla rozwijającego się przemysłu i rynków zbytu dla produkowanych towarów, rozpoczęły one działania na rzecz rozbudowy imperiów kolonialnych i stref wpływów. Nieco inaczej procesy te przebiegały w rolniczej Rosji, która, opanowując pod koniec XVIII stulecia żyzne ziemie ukraińskie, stała się głównym eksporterem zboża. Dlatego też dla Petersburga priorytetowe znaczenie miało zabezpieczenie wygodnej drogi handlowej łączącej południowe tereny Rosji przez Morze Czarne i Morze Śródziemne z Europą Zachodnią. Mając pełną świadomość roli tego szlaku dla rosyjskiej ekonomii, carat już na początku XIX wieku podjął próby przejęcia kontroli nad znajdującymi się na terytorium Turcji cieśninami czarnomorskimi, a kwestia ta stała się *credo* rosyjskiej polityki zagranicznej w kolejnych dziesięcioleciach. Próby realizacji tych planów natrafiły jednak na zdecydowany opór korzystającej ze wsparcia dyplomatycznego, a czasami także wojskowego, mocarstw zachodnich² Wysokiej Porty. Stąd też podejmowane przez Rosję naciski polityczne i kolejne interwencje militarne okazywały się bezskuteczne. Nie zniechęciło to jednak Rosjan do dalszych prób. Działania w tym obszarze od połowy XIX wieku wsparte zostały nową koncepcją ideologiczną, określaną mianem rosyjskiego panslawizmu³, w ramach której zamierzano podjąć działania na rzecz stworzenia wielkiej federacji słowiańskiej pod przywództwem Rosji. W Europie Południowo-Wschodniej ideą tą starano się zainteresować zarówno Serbów, Czarnogórców i Bułgarów, jak i Rumunów i Greków, których terytoria współtworzyć miały federalne państwo⁴. Równocześnie zakładano, że wzmocnienie wpływów na Bałkanach⁵ umożliwi realizację naczelnego celu rosyjskiej polityki zagranicznej bez konieczności roztaczania bezpośredniej kontroli nad Bosforem i Dardanelami⁶. Sprzyjające okoliczności dla podjęcia działań w tym obszarze stworzył znaczący wzrost napięcia w Europie, wywołany wybuchem w 1875 roku antytureckiego

---

² X. Христов, *Освобождението на България и политиката на западните държави 1876–1878*, София 1968, s. 49.

³ R. Kłaczyński, *Polityka Imperium Rosyjskiego wobec państw, narodów bałkańskich 1826–1914*, „Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne” 2017, t. 26, s. 70; C. Morris, *One Hundred Years of Conflict between the Nations of Europe, the Causes and Issues of the Great War*, [Philadelphia 1914], s. 70–83.

⁴ P. Eberhardt, *Rosyjski panslawizm jako idea geopolityczna*, „Przegląd Geopolityczny” 2010, t. 2, s. 57.

⁵ K. Косев, С. Дойнов, *Освободителната война 1877–1878 и българска национална революция*, София 1988, s. 17; A. Giza, *Polityczne i militarne aspekty konfliktów bałkańskich 1875–1876 i wojny rosyjsko-tureckiej 1877–1878*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2003, t. 16, s. 71.

⁶ X. Христов, op. cit., s. 50; R. Kłaczyński, op. cit., s. 75.

powstania w Bośni i Hercegowinie⁷ i konfliktu między Serbią i Czarnogórą a Turcją rok później⁸.

Rozwój wypadków na Bałkanach i rozszerzenie się insurekcji na ziemię bułgarskie w kwietniu 1876 roku⁹ skłoniły wielkie mocarstwa do pospiesznych konsultacji na temat możliwości zażegnania konfliktu. Odbyły się one na przełomie lat 1876–1877 w Konstantynopolu. Już pierwsze narady w tej kwestii wykazały, że Rosja jednoznacznie opowiada się za koniecznością przeprowadzenia gruntownych zmian na Półwyspie Bałkańskim w zakresie poprawy warunków życia miejscowych chrześcijan, a za kwestię pierwszoplanową uznaje sprawę reaktywacji bułgarskiej państwowości w granicach obejmujących wszystkie tereny zamieszkałe przez ludność bułgarską¹⁰. Jakkolwiek koncepcja ta nie cieszyła się popularnością wśród pozostałych wielkich mocarstw, zgodziły się one na podpisanie w połowie stycznia 1877 roku końcowego protokołu¹¹, w którym zobowiązywały Turcję do wprowadzenia daleko idących reform w jej europejskich posiadłościach. Dokument ten został jednak przez Turcję odrzucony¹², co uznane zostało przez Rosję za *casus belli*. Dlatego też 24 kwietnia 1877 roku car wydał ukaz, w którym wypowiedział wojnę Turcji¹³.

⁷ Na ten temat m.in. K. Янчулев, *Руско-турската война 1877–1878 г.*, София 1941, s. 3; L. Widerszal, *Ruchy wolnościowe na Bałkanach*, Warszawa 1947, s. 52–53; J. Reychman, *Dni świętości i klęski Turcji*, Warszawa 1962, s. 183; T. Wituch, *Tuteckie przemiany. Dzieje Turcji 1878–1923*, Warszawa 1980, s. 32; A. Giza, op. cit., s. 71–73.

⁸ Na ten temat m.in. K. Манчев, *История на балканските народи (XIV–XX век)*, София 2001, s. 278–279; T. Wituch, op. cit., s. 34, 36–37; M. Tanty, *Bosfor i Dardanele w polityce mocarstw*, Warszawa 1982, s. 228–229; A. Giza, op. cit., s. 75–76; L. Kuźmiczewska, *Serbia w decydującym etapie wojny rosyjsko-tureckiej z lat 1877–1878*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1998, t. 61, s. 33–34.

⁹ Na ten temat m.in. W.E. Gladstone, *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, New York–Montreal 1876; A.A. Улунян, *Апрельское восстание 1876 года в Болгарии и Россия*, Москва 1978; A. Zawilski, *O wolność Bułgarii*, Warszawa 1979, s. 179–224; Z. Stojanow, *Zapiski z powstań bułgarskich*, Warszawa 1971, s. 241–444; X. Христов, op. cit., s. 40–48; T. Wituch, op. cit., s. 33; L. Widerszal, op. cit., s. 64.

¹⁰ T. von Sosnosky, *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866*, Bd. 1, Stuttgart–Berlin 1913, s. 157; K. Манчев, op. cit., s. 279–280; X. Христов, op. cit., s. 85–87; M. Tanty, op. cit., s. 229–230.

¹¹ *Telegramy*, „Kurjer Warszawski”, 5/17 I 1877 r., nr 12, s. 4; Zob. na ten temat: *Najświeższe wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 4/16 I 1877 r., nr 11, s. 5; *Telegramy*, „Kurjer Warszawski”, 4/16 I 1877 r., nr 11, s. 5.

¹² *Telegramy*, „Kurjer Warszawski”, 7/19 IV 1877 r., nr 85, s. 5; T.T. Jeż [Z. Miłkowski], *Kwestya wschodnia w nowej fazie*, „Ateneum” 1878 r., r. III, t. 4, s. 8, 11; X. Христов, op. cit., s. 92; C. Phillipson, N. Buxton, *The Question of Bosphorus and Dardanelles*, London 1917, s. 137; T. Wituch, op. cit., s. 43–44; A. Giza, op. cit., s. 77; Z. Klejn, *Udział Polaków w kampanii rosyjskiej na Bałkanach 1877–1878 r.*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2003, t. 38, s. 8; zob. na ten temat: *Telegramy*, „Kurjer Warszawski”, 31 III/12 IV 1877 r., nr 80, s. 5; *Telegramy*, „Kurjer Warszawski”, 2/14 IV 1877 r., nr 82, s. 5.

¹³ *Ukaz Jego Cesarskiej Mości, Najjaśniejszego Cesarza Wszech Rosji z Rządzącego Senatu*, „Kurjer Warszawski”, 15/27 IV 1877 r., nr 92, s. 1; J. Rubacha, A. Malinowski, *Historia Bułgarii 1870–1915. Materiały źródłowe z komentarzami*, t. 3, Warszawa 2009, s. 16–17; C. Morris, op. cit., s. 377; A. Wirth, *Geschichte der Türken*, Stuttgart 1912, s. 73; B. Brodecki, *Szypka i Plewna 1877*, Warszawa 1986, s. 38; T. Wituch, op. cit., s. 44; M. Tanty, op. cit., s. 231; X. Христов, op. cit., s. 103.

Następnie rząd rosyjski powiadomił pozostałe wielkie mocarstwa¹⁴ o decyzji podjętej przez Aleksandra II.

Te istotne wydarzenia rozgrywające się w newralgicznej – zarówno z geopolitycznego, jak i militarnego punktu widzenia – części świata budziły duże zainteresowanie europejskich społeczeństw, a zapotrzebowanie na informacje na temat rozgrywających się tam wydarzeń dynamicznie rosło. Dlatego też gromadzeniem i rozpowszechnianiem doniesień zajęła się prasa, która była wówczas jedynym medium, posiadającym szeroki dostęp do opinii publicznej. Jednym z jej przedstawicieli był ukazujący się w Warszawie dziennik „Kurjer Warszawski”.

„Jakkolwiek piśmiennictwo periodyczne u nas pod względem dawności istnienia nie może żadną miarą walczyć z wywodem gazet włoskich, angielskich, francuzkich, a nawet niemieckich, to jednak śmiało powiedzieć można, iż jako pismo periodyczne liczymy już wcale pobieżny szereg lat służby publicznej”¹⁵ – pisano na łamach tej gazety w prezentowanej na przełomie lat 1877 i 1878 jej historii. „Kurjer Warszawski” został założony w 1821 roku przez Brunona Kicińskiego¹⁶ jako czasopismo o charakterze lokalnym, które z założenia główny nacisk kłaść miało na tematykę leżącą w obszarze zainteresowania mieszkańców Warszawy i osób to miasto odwiedzających¹⁷. Cel ten – jak podkreślono w wydanej w 1896 roku księdze pamiątkowej „Kurjera Warszawskiego” – „[...] najzupełniej odpowiadał potrzebom życia umysłowego, towarzyskiego i społecznego Warszawy. Pismo, będące dzieckiem tego miasta, ściśle z jego sprawami związane, nie mogło dawać więcej nad to, czego od niego żądano [...]”¹⁸. Do tych potrzeb dostosowany był także nakład, który do lat 40. XIX wieku nie przekraczał 2000 egzemplarzy. Gazeta spotkała się z dobrym przyjęciem czytelników¹⁹, ale w miarę upływu czasu, głównie ze względu na ograniczony zakres prezentowanych treści, zaczęła tracić popularność. Wymownie potwierdzał to fakt, że w 1867 roku dziennik posiadał zaledwie 327 prenumeratorów²⁰. Dopiero po objęciu stanowiska redaktora naczelnego przez Wacława Szymanowskiego w redakcji gazety nastąpiły głębokie zmiany, których efektem było podniesienie poziomu czasopisma i wyraźne skierowanie go do zamożniejszej części społeczeństwa, a także rozbudowanie działu informacyjnego i wzbogacenie go o obszernie doniesienia z obszaru polityki i stosunków międzynarodowych. Dzięki temu „Kurjer Warszawski” stał

¹⁴ *Cyrkularz Kanclerza Państwa do Posłów Rossyjskich w Berlinie, Wiedniu, Paryżu, Londynie i Rzymie, z dnia 7 Kwietnia 1877 roku*, „Kurjer Warszawski”, 15/27 IV 1877 r., nr 92, s. 1–2.

¹⁵ *Historja Kurjera Warszawskiego*, „Kurjer Warszawski”, 12/24 XII 1877 r., nr 284, s. 1.

¹⁶ W. Giełżyński, *Prasa warszawska*, Warszawa 1962, s. 167; Z. Kmiecik, „*Kurier Warszawski*” za czasów redaktorstwa Wacława Szymanowskiego, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1964, nr 2/3, s. 75.

¹⁷ *Kurjer Warszawski. Książka jubileuszowa Książka jubileuszowa ozdobiona 247 rysunkami w tekście. 1821–1896*, Warszawa 1896, s. 213; Z. Anculewicz, „*Kurier Warszawski*” w latach 1821–1868, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1992, nr 2, s. 7.

¹⁸ *Kurjer Warszawski...*, s. 213.

¹⁹ Z. Anculewicz, op. cit., s. 52.

²⁰ Z. Kmiecik, op. cit., s. 78.

się najbardziej poczytnym dziennikiem w Warszawie, a u progu wojny rosyjsko-tureckiej z lat 1877–1878 jego nakład wynosił około 12 000 egzemplarzy²¹.

Przygotowania do działań wojennych Rosjanie rozpoczęli już jesienią 1876 roku. W związku z narastającym napięciem przeprowadzono wówczas pierwszą mobilizację w czterech południowych Okręgach Wojskowych – Kaukaskim, Kijowskim, Odeskim i Charkowskim, a także w obejmującym swoim zasięgiem ziemie Królestwa Polskiego – Warszawskim Okręgu Wojskowym, których jednostki stanowić miały trzon sił biorących udział w ewentualnej kampanii przeciw Turcji²². Główną siłą uderzeniową na kierunku bałkańskim tworzyła Armia Dunajska, w liczbie około 260 000 żołnierzy²³ i 690 dział, którą w działaniach wojennych wspierać miały kooperujące z nią armie: serbska, czarnogórska i rumuńska²⁴ oraz ochotniczy korpus bułgarski²⁵. Naczelnym dowódcą tej jednostki mianowany został młodszy brat cara Aleksandra II, wielki książę Mikołaj Mikołajewicz. Po wybuchu wojny rosyjskie pododdziały zostały skierowane przez terytorium Rumunii²⁶ do przewidzianych dla nich miejsc koncentracji na północnym brzegu Dunaju²⁷. Siłom tym Turcy mogli przeciwstawić armię liczącą około 280 000 ludzi, z których do bezpośredniej konfrontacji z Rosjanami zamierzali przeznaczyć 160–180 000 żołnierzy. Pozostała część zabezpieczała front serbski i czarnogórski oraz stanowiła załogę twierdz²⁸.

²¹ *Kurjer Warszawski...*, s. 297.

²² К. Янчулев, op. cit., s. 4. Na temat udziału Polaków w szeregach armii rosyjskiej m.in.: S. Wiech, J. Legieć, *Udział żołnierzy polskich-poborowych z Królestwa Polskiego w walkach o wyzwolenie Bułgarii i echa wojny rosyjsko-tureckiej 1877–1878 r. na ziemiach polskich*, „Известия на Института за исторически изследвания”, 2015, t. 32, s. 79–88; Z. Klejn, *Polskie ślady w budowie nowożytnej Bułgarii 1877–1914*, Łowicz 1999, s. 58–74; idem, *Udział Polaków...*, s. 5–24. Zob. na ten temat: J. Grzegorzewski, *Rok przewrotów (Bułgaria 1885/6)*, Lwów 1900, s. 44.

²³ *Wiadomości polityczne*, „Kurjer Warszawski”, 16/28 IV 1877 r., nr 93, s. 4–5. Zob. na ten temat: X. Христов, op. cit., s. 103; К. Косев, С. Дойнов, op. cit., s. 124–125; *Wojna rosyjsko-turecka 1877–1878*, red. I. Rostunow, Warszawa 1982, s. 61. W jej skład wchodziły Korpusy: VIII, IX, XI i XII (w skład ostatniego wchodziło sześć bułgarskich batalionów ochotniczych) oraz VII i X, wyznaczone do ochrony wybrzeża Morza Czarnego. Rezerwę stanowiły Korpusy: IV i XIII oraz operujący w Dobrudży XIV Korpus.

²⁴ L. Kuźmiczewa, op. cit., s. 34. Na początku V 1877 r. rumuński parlament ogłosił niepodległość Rumunii i wypowiedział wojnę Turcji, ale siły rumuńskie, złożone ostatecznie z dwóch korpusów, liczących łącznie około 75 000 żołnierzy i 240 dział, aktywny udział w działaniach zbrojnych brały dopiero od VIII 1877 r. К. Манчев, op. cit., s. 281. Zob. na ten temat: *Telegramy*, „Kurjer Warszawski”, 7/19 IV 1877 r., nr 85, s. 5; *Wiadomości polityczne*, „Kurjer Warszawski”, 8/20 IV 1877 r., nr 86, s. 4–5.

²⁵ *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 18/30 IV 1877 r., nr 94, s. 5; *Wiadomości polityczne*, „Kurjer Warszawski”, 25 IV/7 V 1877 r., nr 100, s. 5.

²⁶ W tym celu Rosja zawarła z Rumunią w połowie IV 1877 r. umowę regulującą warunki przemarszu sił rosyjskich przez jej terytorium. *Wiadomości polityczne*, „Kurjer Warszawski”, 19 IV/1 V 1877 r., nr 95, s. 5; X. Христов, op. cit., s. 97–98; К. Манчев, op. cit., s. 281; C. Phillipson, N. Buxton, op. cit., s. 136; M. Tanty, op. cit., s. 230; zob. na ten temat: *Wiadomości polityczne*, „Kurjer Warszawski”, 16/28 IV 1877 r., nr 93, s. 5; К. Косев, С. Дойнов, op. cit., s. 158.

²⁷ *Wiadomości polityczne*, „Kurjer Warszawski”, 22 IV/4 V 1877 r., nr 98, s. 4; *Wiadomości polityczne*, „Kurjer Warszawski”, 25 IV/7 V 1877 r., nr 100, s. 5–6.

²⁸ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 30 V/11 V 1877 r., nr 126, s. 5; Ц. Генев, *Освободителната война 1877–1878*, София 1978, s. 65–68; X. Христов, op. cit., s. 103–104.

Po osiągnięciu rejonów ześrodkowania, już w pierwszych dniach maja 1877 roku, jednostki rosyjskie rozpoczęły przygotowania do forsowania Dunaju²⁹, a artyleria podjęła ostrzał pozycji tureckich na prawym brzegu rzeki³⁰. Przeprawa nie była jednak zadaniem łatwym. Analizując tę kwestię, publicyści „Kurjera Warszawskiego” wskazywali, że Dunaj „[...] z powodu swej olbrzymiej szerokości i znacznej głębiny trudny jest do przebycia [...]. Zwłaszcza też w porze przyboru wody. [...] Przejście na pontonach jest wtedy rzeczą bardzo hazardowną, nawet gdyby z obu stron rzeki działa nie grzmiały”³¹. Dlatego też przygotowania przeciągały się, a Rosjanie prowadzili intensywne działania rozpoznawcze, przerzucając na tereny tureckie mniejsze oddziały wojskowe³². Działania wojenne siły rosyjskie rozpoczęły 22 czerwca 1877 roku od przepłynięcia przez Dunaj w okolicach miejscowości Brăila i Galați dwóch pułków piechoty ze składu XIV Korpusu, tworzącego tzw. zgrupowanie dolnodunajskie pod dowództwem generała Apollona Zimmermana³³. Pododdziały te szybko zajęły wioski Ghecet (Smârdan) i Azaclău (I. C. Brătianu) i przystąpiły do budowy mostu pod Brăilą³⁴, a następnie skierowały się w głąb Dobruży. Pojawienie się znacznych sił rosyjskich na tym kierunku zaskoczyło tureckie dowództwo i zmusiło do wycofania niewielkich garnizonów stacjonujących w miejscowościach Măcin, Tulcea i Hârșova³⁵ oraz wsparcia ich dodatkowymi siłami³⁶. Równocześnie

---

Na temat dyslokacji i liczebności sił tureckich na południe od Dunaju donoszono na łamach „Kurjera Warszawskiego” pod koniec IV 1877 r., wskazując, że: „W Bułgarii dunajskiej skoncentrowano 132 000 regularnych wojsk tureckich (nazimów i redyfów), 27 bataljonów wojsk miejscowych i 42 bataljony mustehafizów. Pod Szumłą [Szumen – przyp. red.] ściągnięto około 25 000 rezerwy. Armia ta zajmuje obozy: między Widdyniem i Łom Pałanką 74 000 – z 80 armatami, między Sylistrją i Rassową 38 000 z liczną kawalerją i 60 armatami; w Dobruży 24 000, gdzie forsownym marszem zdążają wojska ze Szumły; pod Nikopolem jest 8 000, gdzie ściąga duży korpus wojska. Między Razgradem, Eska Dżumajem [Tyrgowisztem – przyp. red.] i Jamboli zbiera się około 20 000 rezerwy”; *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 16/28 IV 1877 r., nr 93, s. 5. Na początku V 1877 r. liczebność sił tureckich na tym teatrze wojennym przekroczyła 165 000; *Wiadomości polityczne*, „Kurjer Warszawski”, 20 IV/2 V 1877 r., nr 96, s. 4–5.

²⁹ *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 9/11 V 1877 r., nr 102, s. 5.

³⁰ *Wiadomości polityczne*, „Kurjer Warszawski”, 25 IV/7 V 1877 r., nr 100, s. 5; *Wiadomości polityczne*, „Kurjer Warszawski”, 2/14 V 1877 r., nr 104, s. 4 i n.

³¹ *Z okolic teatru wojny*, „Kurjer Warszawski”, 27 IV/9 V 1877 r., nr 101, s. 2.

³² *Wiadomości polityczne*, „Kurjer Warszawski”, 9/11 V 1877 r., nr 102, s. 4; *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 10/12 V 1877 r., nr 103, s. 5; *Telegramy Agencji międzynarodowej*, „Kurjer Warszawski”, 4/16 V 1877 r., nr 106, s. 4–5.

³³ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 13/25 VI 1877 r., nr 138, s. 4; *Z okolic teatru wojny*, „Kurjer Warszawski”, 20 VI/2 VII 1877 r., nr 143, s. 1; *История на Добруджа*, т. 3, ред. Н. Тодоров, С. Димитров, София 1988, s. 267; X. Христов, op. cit., s. 105. Działania te anonosowano już w połowie VI 1877 r. – *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 4/16 VI 1877 r., nr 131, s. 5; *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 8/20 VI 1877 r., nr 134, s. 5.

³⁴ *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 15/27 VI 1877 r., nr 140, s. 5; *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 16/28 VI 1877 r., nr 141, s. 5. Po tym moście przepłynęły się pododdziały 17. i 18. DP oraz pozostałe jednostki XIV Korpusu, mające operować w Dobruży.

³⁵ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 15/27 VI 1877 r., nr 140, s. 4–5; *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 18/30 VI 1877 r., nr 142, s. 4.

³⁶ Liczebność odesłanych do Dobruży pododdziałów publicyści „Kurjera Warszawskiego” szacowali na ok. 22 000 żołnierzy; *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 21 VI/3 VII 1877 r., nr 144, s. 5.

Rosjanom udało się skierować uwagę Turków na teren położony daleko od miejsca desantu głównej grupy ich wojsk.

Siły te skoncentrowane zostały bowiem w okolicach miejscowości Zimnicea, a operację ich przerzutu przez Dunaj zapoczątkowała przeprawa pododdziałów 14. Dywizji Piechoty (DP) dowodzonej przez generała Michaiła Dragomirowa oraz kilku mniejszych jednostek w nocy z 26 na 27 czerwca 1877 roku³⁷. Mimo oporu broniących brzegu rzeki Turków oddziałom tym udało się stworzyć przyczółek, na który w ciągu dnia bardzo sprawnie przerzucono trzydzieści batalionów piechoty oraz pododdziały artylerii, a w kolejnych dniach całe siły inwazyjne³⁸. Komentując te wydarzenia, publicyści „Kurjera Warszawskiego” donosili między innymi: „Z placu boju nad Dunajem przychodzą wiadomości o bezustannem przeprawianiu się wojsk z lewego brzegu. Ostatnia wiadomość powiada o przekroczeniu Dunaju pod Sistową i zajęciu tegoż miasta przez 8-my i 14-ty korpus”³⁹, a w innym miejscu konstatowali: „Coraz liczniejsze zastępy armji naddunajskiej wkraczają do Bułgarji. Odtąd rozpoczyna się epoka »faktów spełnionych«, z którymi [...] dyplomacja będzie musiała rachować się w przyszłości, może niedalekiej”⁴⁰.

Na początku lipca 1877 roku rosyjskie dowództwo armii podzieliło skoncentrowane w okolicach Swiszowa jednostki na trzy zgrupowania⁴¹. Pierwsze z nich, nazwane wschodnim⁴², dowodzone przez wielkiego księcia Aleksandra Aleksandrowicza, otrzymało zadanie blokowania sił tureckiej Armii Wschodniodunajskiej pod dowództwem Mehmeda Alego Paszy, skoncentrowanych między twierdzami Ruse, Szumen, Warna i Silistra⁴³, a następnie wyprowadzenia natarcia w kierunku wschodnim. Działania te miał odciążać podążający z północnego wschodu XIV Korpus⁴⁴, który w tym czasie dotarł do linii Cernavodă – Medgidia – Konstanca⁴⁵. Drugie

³⁷ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 18/30 VI 1877 r., nr 142, s. 4; *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 20 VI/2 VII 1877 r., nr 143, s. 5–6; X. Христов, op. cit., s. 105; K. Косев, С. Дойнов, op. cit., s. 159.

³⁸ *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 20 VI/2 VII 1877 r., nr 143, s. 5; K. Янчулев, op. cit., s. 19–22, B. Brodecki, op. cit., s. 43–53; *Wojna rosyjsko-turecka...*, s. 267.

³⁹ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 20 VI/2 VII 1877 r., nr 143, s. 5. Liczebność sił tureckich odesłanych do Dobruży szacowano na ok. 22 000 żołnierzy; *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 21.06/3 VII 1877 r., nr 144, s. 5.

⁴⁰ *Z okolic teatru wojny*, „Kurjer Warszawski”, 22 VI/4 VII 1877 r., nr 145, s. 2.

⁴¹ Г. Георгиев, *Освободителната война 1877–1878*, София 1986, s. 58–59; K. Янчулев, op. cit., s. 18–19, 24–25; A. Zawilski, op. cit., s. 242; B. Brodecki, op. cit., s. 55; K. Косев, С. Дойнов, op. cit., s. 159.

⁴² W jego skład wchodziły: XII i XIII Korpusy, łącznie około 75 000 żołnierzy.

⁴³ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 30 V/11 V 1877 r., nr 126, s. 5; *Z okolic teatru wojny*, „Kurjer Warszawski”, 22 VI/4 VII 1877 r., nr 145, s. 2; K. Косев, С. Дойнов, op. cit., s. 124.

⁴⁴ Realizując to zadanie, pododdziały zgrupowania między VII a XII 1877 r. stoczyły z Turkami kilka potyczek, m.in. pod miejscowościami: Ezerche, Katselowo i Gorsko Ablanowo, Kamen oraz Meczka i Trystenik. Ц. Генов, op. cit., s. 223–230; K. Янчулев, op. cit., s. 72–76; A. Zawilski, op. cit., s. 257–258.

⁴⁵ *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 21 VI/3 VII 1877 r., nr 144, s. 5.

zgrupowanie, zachodnie⁴⁶, pod dowództwem gen. Nikołaja Kridenera, zaatakować miało broniony przez 10 000 Turków Nikopoł, a po jego zdobyciu podążyć w kierunku Plewenu i zająć przełęcz w zachodniej części pasma Stara Płanina. Najślabsze zgrupowanie⁴⁷, nazywane centralnym, dowodzone przez gen. Josifa Gurkę miało nacierać wzdłuż rzeki Jantra na Tyrnowo (Wielkie Tyrnowo), a po zajęciu tego miasta przekroczyć przełęcz w środkowej części Starej Płaniny i wyprowadzić szybki atak w kierunku Adrianopola.

Realizując wyznaczone zadania, 8 lipca zgrupowanie zachodnie rozpoczęło marsz na Nikopoł, który – korzystając ze wsparcia ciężkiej artylerii z północnego brzegu Dunaju – zaatakowało tydzień później. Po dwudniowych ciężkich walkach, 17 lipca 1877 roku twierdza została zdobyta⁴⁸, co otwierało rosyjskim jednostkom drogę na Plewen. To niewielkie miasto było nie tylko ważnym węzłem komunikacyjnym, z którego rozchodziły się drogi do Sofii i Tyrnowa, a przez przełęcz górskie także do Płowdiwu, ale również – dzięki dogodnemu położeniu geograficznemu – dogodnym miejscem do obrony⁴⁹. Z istotnej roli, jaką Plewen mógł odegrać w całej kampanii, zdawali sobie sprawę Turcy, którzy skierowali tam już 13 lipca część skoncentrowanych w okolicach Widina jednostek Armii Zachodniej Osmana Paszy, prowadzącej do tej pory działania przeciw Serbom i Czarnogórcom⁵⁰. Mimo pozyskanych informacji na temat ruchów wojsk tureckich dowództwo rosyjskiego zgrupowania zwlekało z podjęciem decyzji o rozpoczęciu marszu, tłumacząc to koniecznością wypoczynku jednostek po szturmie twierdzy nikopolskiej. Dopiero wyraźne naciski głównodowodzącego armii księcia Mikołaja Mikołajewicza skłoniły gen. N. Kridenera do wysłania w kierunku Plewenu dowodzonej przez gen. Jurija Schilder-Schuldnera grupy, składającej się z 1. brygady 5. DP, 19. pułku piechoty (pp) oraz kilku mniejszych pododdziałów, liczącej łącznie około 8500 żołnierzy. Siły te były jednak zbyt małe i wyruszyły zbyt późno, aby skutecznie powstrzymać szybki marsz Turków. Osman Pasza już 19 lipca wkroczył do Plewenu, a jego jednostki jeszcze tego dnia ostrzelały podchodzących pod miasto Rosjan⁵¹. Mimo znacznej dysproporcji sił 20 lipca gen. J. Schilder-Schuldner nakazał podległym mu oddziałom podjęcie szturm tureckich pozycji. Mimo początkowych sukcesów atak zakończył się

⁴⁶ W jego skład wchodziły: IX Korpus, kaukaska brygada kozacka i 34. pułk kozacki, łącznie ok. 35 000 żołnierzy.

⁴⁷ Zgrupowanie liczyło ok. 16 000 ludzi i składało się z: czterech batalionów piechoty, dwóch półbatalionów kozaków, brygady dragonów, brygady huzarów, trzech pułków kozaków dońskich, dwóch pułków kozaków kaukaskich, sześciu ochotniczych batalionów bułgarskich i kilku mniejszych jednostek; *O wojnie to i owo*, „Kurjer Warszawski”, 26 VII/7 VIII 1877 r., nr 173, s. 2.

⁴⁸ *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 5/17 VII 1877 r., nr 156, s. 5; *Z okolic teatru wojny*, „Kurjer Warszawski”, 15/27 VII 1877 r., nr 165, s. 1–2; *O wojnie to i owo*, „Kurjer Warszawski”, 15/27 VIII 1877 r., nr 188, s. 1; A. Wirth, op. cit., s. 74; A. Zawilski, op. cit., s. 254; B. Brodecki, op. cit., s. 84.

⁴⁹ *Z okolic teatru wojny*, „Kurjer Warszawski”, 15/27 VII 1877 r., nr 165, s. 1.

⁵⁰ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 12/24 VII 1877 r., nr 162, s. 5; K. Янчулев, op. cit., s. 34.

⁵¹ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 14/26 VII 1877 r., nr 164, s. 5; Z. Klejn, *Udział Polaków...*, s. 11–12.

niepowodzeniem, a Rosjanie ponieśli dotkliwe straty i zostali zmuszeni do odwrotu⁵². Przyczyny niepowodzenia opisał rosyjski dowódca, stwierdzając w swoim raporcie między innymi: „Atak się nie udał. Po bitwie pokazało się, że nasze 9 batalionów walczyło z 40 batalionami tureckimi. Tak opowiadali przynajmniej zbiegli z miasta Bułgarzy. Przy takiej nierówności sił nic dziwnego, że bitwa zakończyła się nieomyślnie [...]”⁵³. Porażka Rosjan dała natomiast Turkom czas na ściągnięcie posiłków i przygotowanie pozycji do dalszych walk⁵⁴.

Niepowodzenie ataku na Plewen skłoniło rosyjski sztab do przegrupowania i znacznego wzmocnienia sił operujących na tym kierunku. Ponaglany przez naczelne dowództwo Armii Dunajskiej gen. N. Kridener wyznaczył do kolejnego szturmu wszystkie dostępne jednostki IX Korpusu oraz ponad 180 dział różnego kalibru⁵⁵. Termin ataku wyznaczony został na 30 lipca. Mimo przewagi liczebnej w ludziach i artylerii, którą tym razem dysponowali Rosjanie, szturm po raz kolejny zakończył się niepowodzeniem, a atakujący ponownie ponieśli dotkliwe straty, które przekroczyły 7300 zabitych i rannych⁵⁶. Taki stan rzeczy zmusił rosyjskie dowództwo do wstrzymania dalszych prób zdobycia Plewenu⁵⁷ i oczekiwania na posiłki, które miały przybyć z głębi Rosji⁵⁸.

W tym czasie posuwające się na wchód zgrupowanie wschodnie szybko zajęło miejscowość Bjała⁵⁹ i tereny w dolnym biegu rzeki Jantra⁶⁰, co znacznie ułatwiło działania grupy generała J. Gurki która w pierwszych dniach lipca rozpoczęła marsz na południe. Już 7 lipca 1877 roku wyparła ona Turków z Tyrnowa⁶¹ i trzy dni później wkroczyła do Gabrowa. Dzięki tym sukcesom – jak przewidywali publicyści

---

⁵² *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 13/25 VII 1877 r., nr 163, s. 4; A. Zawilski, op. cit., s. 255; O.K. [A. Nowikova], *Skobelev and Slavonic Cause*, London 1883, s. 43; К. Янчулев, op. cit., s. 36–40; В. Бродецкий, op. cit., s. 89–91; X. Христов, op. cit., s. 106; К. Косев, С. Дойнов, op. cit., s. 160. Straty rosyjskie wyniosły ok. 2000 zabitych i rannych, w tym niemal 50 oficerów.

⁵³ *O wojnie to i owo*, „Kurjer Warszawski”, 19/31 VIII 1877 r., nr 192, s. 2.

⁵⁴ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 9/21 VIII 1877 r., nr 183, s. 5.

⁵⁵ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 14/26 VII 1877 r., nr 164, s. 5; *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 16/28 VII 1877 r., nr 166, s. 5. Siły rosyjskie, które opuściły Nikopoł, zostały zastąpione przez oddziały rumuńskie. *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 18/30 VII 1877 r., nr 167, s. 5; *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 1/13 VIII 1877 r., nr 177, s. 5.

⁵⁶ *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 26 VII/7 VIII 1877 r., nr 173, s. 5; *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 28 VII/9 VIII 1877 r., nr 174, s. 5; A. Wirth, op. cit., s. 74; O.K. [A. Nowikova], op. cit., s. 44–45; К. Янчулев, op. cit., s. 40–45; A. Zawilski, op. cit., s. 255–256; В. Бродецкий, op. cit., s. 95–106; X. Христов, op. cit., s. 107.

⁵⁷ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 4/16 VIII 1877 r., nr 179, s. 5.

⁵⁸ *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 25 VII/6 VIII 1877 r., nr 172, s. 5. Działania te przebiegały bardzo sprawnie i już w połowie VIII 1877 r. na bałkański teatr wojenny przybywało – według doniesień agencyjnych – 6000 żołnierzy dziennie; *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 4/16 VIII 1877 r., nr 179, s. 5. Na początku XI 1877 r. Armia Dunajska liczyła ok. 380 000 żołnierzy. X. Христов, op. cit., s. 124.

⁵⁹ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 22 VI/4 VII 1877 r., nr 145, s. 5.

⁶⁰ К. Янчулев, op. cit., s. 33.

⁶¹ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 24 VI/6 VII 1877 r., nr 147, s. 5; *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 28 VI/10 VII 1877 r., nr 150, s. 5; В. Бродецкий, op. cit., s. 59; A. Zawilski,

„Kurjera Warszawskiego” – „Turcy, straciwszy główne miasta środkowego Bałkanu jak Gabrowa, Sewliewo (Selvi), Drenowo, Trawna, będą musieli cofnąć się w głąb gór i bronić tylko ważniejszych przejść między nimi”⁶². Po ulokowaniu garnizonu w Tyrnowie Rosjanie rozpoczęły przygotowania do przekroczenia Starej Płaniny, a nadzieje na szybkie kontynuowanie działań na tym kierunku dawało im przejęcie nieuszkodzonych mostów na rzece Jantra⁶³. Przeprowadzone rozpoznanie wykazało jednak, że wszystkie główne przełęcze zostały obsadzone przez silne oddziały tureckie, co stawiało pod znakiem zapytania możliwość osiągnięcia zakładanego celu. Dzięki pomocy miejscowej bułgarskiej ludności, która wskazała niebroniony przesmyk w okolicach miejscowości Chajnito (Gurkowo), Rosjanom udało się jednak pokonać góry⁶⁴ i 17 lipca 1877 roku osiągnąć od południa umocnioną przełęcz Szipka⁶⁵. W tym czasie dowództwo armii skierowało w ten rejon od północy dwa pułki piechoty⁶⁶ ze składu 9. DP, które po koncentracji w Gabrowie utworzyły kombinowane zgrupowanie pod dowództwem generała Waleriana Derożyńskiego, nazywane gabrowskim. Jego zadaniem było odwrócenie uwagi Turków od przygotowywanego od południa głównego natarcia. Szturm tureckich pozycji na przełęczy Szipka rozpoczął się 18 lipca, z dwóch stron jednocześnie⁶⁷. Tureckie oddziały stawiały Rosjanom zacięty opór, ale w obliczu przewagi taktycznej przeciwnika już w nocy z 18 na 19 lipca 1877 roku wycofały się na zachód⁶⁸. Tym samym droga w kierunku Adrianopola została dla zgrupowania centralnego otwarta. Jeszcze 19 lipca Rosjanie zajęli po krótkiej walce Kazanłyk⁶⁹, a cztery dni później – po odrzuceniu mniejszych poddziałów tureckich⁷⁰ – dotarli do Starej Zagory⁷¹.

Mimo tych sukcesów 22 lipca naczelne dowództwo nakazało generałowi J. Gurce wstrzymanie operacji, a powodem tej decyzji było niepowodzenie działań zgrupowania zachodniego pod Plewenem, co uniemożliwiało przerzucenie większych sił na południe. Dlatego też wielki książę Mikołaj Mikołajewicz polecił zgrupowaniu rozpoczęcie przygotowań do wycofania się⁷². Równocześnie z jego składu włączy-

op. cit., s. 244–245; A. Wirth, op. cit., s. 73; X. Христов, op. cit., s. 106; К. Косев, С. Дойнов, op. cit., s. 159.

⁶² *Z okolic teatru wojny*, „Kurjer Warszawski”, 29 VI/11 VII 1877 r., nr 151, s. 1.

⁶³ К. Янчулев, op. cit., s. 25.

⁶⁴ *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 5/17 VII 1877 r., nr 156, s. 5; К. Косев, С. Дойнов, op. cit., s. 159.

⁶⁵ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 5/17 VII 1877 r., nr 156, s. 5; *Z okolic teatru wojny*, „Kurjer Warszawski”, 6/18 VII 1877 r., nr 157, s. 1; В. Бродецки, op. cit., s. 61–65.

⁶⁶ Były to: 36. i 30. pp.

⁶⁷ *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 9/21 VII 1877 r., nr 160, s. 4; *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 15/27 VII 1877 r., nr 165, s. 5.

⁶⁸ *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 11/23 VII 1877 r., nr 161, s. 4–5; A. Zawilski, op. cit., s. 247–248; О.К. [А. Новикова], op. cit., s. 41; К. Янчулев, op. cit., s. 28–30; В. Бродецки, op. cit., s. 67–68; L. Widerszal, op. cit., s. 66.

⁶⁹ *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 9/21 VII 1877 r., nr 160, s. 4.

⁷⁰ *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 28 VII/9 VIII 1877 r., nr 174, s. 5.

⁷¹ К. Янчулев, op. cit., s. 27, 47–50; В. Бродецки, op. cit., s. 69; zob. na ten temat: Z. Klejn, *Udział Polaków...*, s. 12.

⁷² *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 26 VII/7 VIII 1877 r., nr 173, s. 5.

no brygadę piechoty ze 9. DP pod dowództwem generała Ignacego Borejszy, która otrzymała zadanie przygotowania pozycji obronnych na spodziewanych kierunkach działania armii tureckiej od strony Tracji.

Decyzje te były jak najbardziej zasadne. W drugiej połowie lipca 1877 roku do portu Dedeagacz (Aleksandropolis) nad Morzem Egejskim zaczęły przybywać jednostki przerzucanej z frontu czarnogórskiego armii Sulejmana Paszy⁷³, która pod koniec miesiąca gotowa była do podjęcia działań bojowych. Zgodnie z planami tureckiego dowództwa miała ona wyprzeć oddziały generała J. Gurki na północną stronę Starej Płaniny, a po przekroczeniu tego pasma górskiego nawiązać kontakt z Osmanem Paszą i Mehmedem Alim Paszą, który w tym czasie rozpoczął przesuwanie części swoich jednostek w kierunku miejscowości Osman Pazar (Omurtag)⁷⁴. Następnie siły tureckie miały zaatakować Rosjan z trzech kierunków jednocześnie. Po desantowaniu wszystkich jednostek armia Sulejmana Paszy, 29 lipca 1877 roku, rozpoczęła marsz ku Starej Zagorze⁷⁵, pod którą dotarła dwa dni później. Jeszcze 31 lipca Turcy odrzucili awangardowe oddziały rosyjskiej kawalerii, a następnie przypuścili szturm na bronione głównie przez ochotnicze bataliony bułgarskie miasto i wykorzystując przewagę liczebną, zmusili obrońców do odwrotu. Jakkolwiek w tym czasie główne siły generała J. Gurki pobiły stacjonujące w okolicach Nowej Zagory jednostki tureckie⁷⁶, które starały się połączyć z armią Sulejmana Paszy, musiały się one wycofać. W trakcie odwrotu rosyjskie zgrupowanie ufortyfikowało przełęcz Szypka⁷⁷, a po przekroczeniu Starej Płaniny⁷⁸ zostało rozformowane⁷⁹.

Tymczasem Sulejman Pasza, na którym spoczywało zadanie prowadzenia głównych operacji wojennych, dotarł do południowych stoków Starej Płaniny⁸⁰. W ramach przeprowadzonego rozpoznania ustalono, że skrajne przełęczce – na zachodzie, w okolicach Trojanu i na wschodzie, w okolicach miejscowości Twyrdica – zostały silnie umocnione przez Rosjan. Tym samym największe szanse powodzenia stwarzało wyprowadzenie natarcia w centrum, w kierunku przełęczy Szypka. W tym miejscu rosyjskie dowództwo, nie przewidując ataku, dyslokowało jedynie 36. pp ze składu zgrupowania gabrowskiego oraz sześć batalionów bułgarskich. Łącznie obsada

---

⁷³ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 8/20 VII 1877 r., nr 159, s. 4; *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 11/23 VII 1877 r., nr 161, s. 5; К. К о с е в, С. Д о й н о в, op. cit., s. 160.

⁷⁴ *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 19/31 VII 1877 r., nr 168, s. 5.

⁷⁵ *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 19/31 VII 1877 r., nr 168, s. 5; *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 26 VII/7 VIII 1877 r., nr 173, s. 5; Г. Г е о р г и е в, op. cit., s. 55.

⁷⁶ *O wojnie to i owo*, „Kurjer Warszawski”, 15/27 VIII 1877 r., nr 188, s. 2; A. Z a w i l s k i, op. cit., s. 250; К. Я н ч у л е в, op. cit., s. 50–51; B. B r o d e c k i, op. cit., s. 74; К. К о с е в, С. Д о й н о в, op. cit., s. 160.

⁷⁷ *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 4/16 VIII 1877 r., nr 179, s. 5.

⁷⁸ *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 28 VII/9 VIII 1877 r., nr 174, s. 5; *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 2/14 VIII 1877 r., nr 178, s. 5; L. W i d e r s z a l, op. cit., s. 67.

⁷⁹ К. Я н ч у л е в, op. cit., s. 56; B. B r o d e c k i, op. cit., s. 79. Straty w zgrupowaniu gen. J. Gurki wyniosły w zabytych, rannych i zaginionych: 990 (w tym 43 oficerów) Rosjan i 622 (w tym 22 oficerów) Bułgarów. *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 2/14 VIII 1877 r., nr 178, s. 5.

⁸⁰ *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 28 VII/9 VIII 1877 r., nr 174, s. 5; *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 8/20 VIII 1877 r., nr 182, s. 4.

przełęczy, przeformowana w zgrupowanie szypczeńskie pod dowództwem generała Nikołaja Stoletowa, liczyła około 5500 żołnierzy i dysponowała zaledwie 27 działami⁸¹. To właśnie na ten odcinek Sulejman Pasza skierował natarcie wydzielonej części swojej armii, złożonej z ponad 27 000 ludzi. Już 19 sierpnia 1877 roku tureckie pododdziały zajęły wieś Szypka⁸², a trzy dni później zaatakowały przełęcz⁸³. Choć mimo ponawianych kilkakrotnie w tym dniu szturmów nacierającym nie udało się przerwać rosyjskich linii, sytuacja obrońców była bardzo poważna. Jak donosili publicyści „Kurjera Warszawskiego”: „Podług ostatnich wiadomości nasi odpierają w dalszym ciągu ataki Turków na Szypkę. Jenerał Radecki idzie na pomoc”⁸⁴. Pojawienie się na placu boju, 21 sierpnia po południu, odwodów w postaci pododdziałów 35. pp niewiele zmieniło sytuację. Dysproporcja sił nadal była ogromna, a Turcy, po zajęciu okolicznych zboczy, rozpoczęli stały ostrzał artyleryjski rosyjskich pozycji⁸⁵. Szturm został wznowiony 23 sierpnia, a wyprowadzone na obu skrzydłach silne uderzenia omal nie zakończyły się przerwaniem linii rosyjskiej obrony. Krytyczną sytuację udało się opanować dzięki bohaterskiej postawie oficerów – pułkownika Aleksandra Lipińskiego, pułkownika Fiodora Depreradowicza i kapitana Iwana Polikarpowa, którzy organizowali kontrnatarcia na najbardziej zagrożonych odcinkach. Jednocześnie po południu tego dnia na pozycje na przełęczy zaczęły docierać kolejne wzmocnienia – kompania ze składu 4. Dywizji Strzelców generała Adama Kwiecieńskiego, pododdziały 2. brygady 14. DP, pod dowództwem generała Michaiła Pietruszewskiego oraz kompanie sformowane z cywilnych mieszkańców miasta Gabrowo⁸⁶. Dzięki temu udało się ustabilizować sytuację na całej linii frontu, a w ciągu dwóch następnych dni przygotować kontrnatarcie, które zmusiło Turków do cofnięcia się do podnóży Starej Płaniny⁸⁷. Ten niewątpliwym sukces okupiony został jednak ciężkimi stratami. W trakcie walk Rosjanie stracili ponad 3000 ludzi, w tym powszechnie szanowanego i lubianego dowódcę zgrupowania gabrowskiego, generała W. Derożyńskiego⁸⁸, a jednostki bułgarskie niemal 500 żołnierzy⁸⁹. Zakończenie bitwy o przełęcz Szypka nie oznaczało jednak kresu walk w tym rejonie. Wycofane jednostki tureckie nadal zachowały bowiem możliwość ostrzeliwania rosyjskich

⁸¹ A. Zawilski, op. cit., s. 259; B. Brodecki, op. cit., s. 117; К. Косев, С. Дойнов, op. cit., s. 161.

⁸² *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 12/24 VIII 1877 r., nr 186, s. 5.

⁸³ *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 13/25 VIII 1877 r., nr 187, s. 4; Ц. Геннов, op. cit., s. 132–147; К. Янчулев, op. cit., s. 64.

⁸⁴ *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 15/27 VIII 1877 r., nr 188, s. 4.

⁸⁵ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 15/27 VIII 1877 r., nr 188, s. 5.

⁸⁶ *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 16/28 VIII 1877 r., nr 189, s. 4; *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 17/29 VIII 1877 r., nr 190, s. 5 i n.; 25 VIII 1877 r. W miejsce wycofanych batalionów bułgarskich na pozycje na przełęczy skierowane zostały jeszcze 53. 54. i 56. pp, a w październiku dodatkowo 24. DP.

⁸⁷ *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 22 VIII/3 IX 1877 r., nr 194, s. 4; B. Brodecki, op. cit., s. 121–139; A. Zawilski, op. cit., s. 260–275; К. Янчулев, op. cit., s. 64–68.

⁸⁸ *O wojnie to i owo*, „Kurjer Warszawski”, 16/28 VIII 1877 r., nr 189, s. 1; *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 19/31 VIII 1877 r., nr 192, s. 5; Z. Klejn, *Udział Polaków...*, s. 13.

⁸⁹ Ц. Геннов, op. cit., s. 143; К. Косев, С. Дойнов, op. cit., s. 164. Straty tureckie były jeszcze wyższe i sięgały niemal 7000 zabitych i rannych.

pozycji z ciężkiej artylerii, a od połowy września Rosjanie i Bułgarzy zmagać się musieli także z pogarszającymi się warunkami pogodowymi. Spadające do -20°C temperatury i obfite opady śniegu na przełomie lat 1877 i 1878 nie tylko ekstremalnie utrudniały zaopatrzenie oddziałów, ale także powodowały masowe zachorowania⁹⁰. Do codzienności należały także przypadki zamarznięć. Oblicza się, że w tym okresie zaginęło, ciężko zachorowało lub zamarzło niemal 11 000 żołnierzy.

W czasie kiedy trwała bitwa na przełęczy Szypka, istotne wydarzenia rozgrywały się także na prawym skrzydle wojsk rosyjskich. Docierające do obozu w Plewenie informacje o podjętej próbie przekroczenia Starej Płaniny przez silną armię turecką skłoniły Osmana Paszę do podjęcia prób przerwania rosyjskich pozycji. Po krótkich przygotowaniach, 31 sierpnia 1877 roku, w mocno pofałdowanym i zalesionym terenie między miejscowościami Peliszat i Zgalewo rosyjskie fortyfikacje zaatakowały liczące niemal 11 000 żołnierzy siły tureckie. Mimo początkowych sukcesów, będących efektem zaskoczenia, pod koniec dnia sytuacja została opanowana, a nacierające pododdziały zmuszone do odwrotu⁹¹. Duża aktywność Turków na tym odcinku mocno niepokoiła rosyjskie dowództwo. Dlatego też już w pierwszych dniach sierpnia podjęło ono decyzję o ostatecznym rozbiciu broniącej się w Plewenie Armii Zachodniej⁹². Tym razem jednak postanowiono znacznie zwiększyć liczbę jednostek mających wziąć udział w szturmie, wzmocnić pozycje ciężką artylerią⁹³ oraz poprawić ogólną sytuację strategiczną poprzez odcięcie tureckiej załogi od dostaw zaopatrzenia. To ostatnie zadanie powierzono wydzielonemu zgrupowaniu pod dowództwem generała Aleksandra Imeretinskiego, które po trzydniowej bitwie, 3 września 1877 roku, zajęło silnie ufortyfikowane miasto Łowecz⁹⁴, przerywając jeden z głównych tureckich szlaków komunikacyjnych. W tym czasie siły główne rozpoczęły przygotowania do szturm na Plewen.

Do przeprowadzenia natarcia wyznaczono znaczne siły złożone z ponad 60 000 Rosjan i 23 000 Rumunów, które miała wspierać artyleria, licząca niemal 430 dział. Poprzedzony pięciodniowym przygotowaniem artyleryjskim⁹⁵ atak rozpoczął się 11 września 1877 roku⁹⁶. Jakkolwiek już pierwszego dnia połączonym siłom rosyjsko-rumuńskim udało się dotrzeć do tureckich linii, a w niektórych miejscach także wdrzeć się w głąb pozycji, obrońcy stawiali zacięty opór, wyprowadzając silne

---

⁹⁰ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 19 IX/1 X 1877 r., nr 215, s. 4; B. Brodecki, op. cit., s. 144.

⁹¹ *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 24 VIII/5 IX 1877 r., nr 196, s. 5.

⁹² *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 11/23 VII 1877 r., nr 161, s. 5. Dzięki panowaniu tego ważnego węzła komunikacyjnego zaopatrzenie armii Osmana Paszy i kierowanie do Plewenu posiłków było utrudnione.

⁹³ *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 31 VIII/12 IX 1877 r., nr 199, s. 4.

⁹⁴ *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 25 VIII/6 IX 1877 r., nr 197, s. 4; *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 29 VIII/10 IX 1877 r., nr 198, s. 4; O.K. [A. Novikova], op. cit., 48–49; К. Янчулев, op. cit., s. 76–80; B. Brodecki, op. cit., s. 151–153; X. Христов, op. cit., s. 123.

⁹⁵ *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 1/13 IX 1877 r., nr 200, s. 4.

⁹⁶ *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 2/14 IX 1877 r., nr 201, s. 5; К. Косев, С. Дойнов, op. cit., s. 164.

kontrataki⁹⁷. Dlatego też podejmowane w ciągu kolejnych trzech dni próby zmuszenia Turków do wycofania się zakończyły się zupełnym niepowodzeniem. Atakujący ponieśli także bardzo wysokie straty, które wyniosły ponad 15 500 zabitych i rannych, w tym około 3000 Rumunów⁹⁸.

Klęska, którą zakończyła się trzecia próba zdobycia Plewenu, odbiła się szerokim echem w całej Europie i znacząco wpłynęła na morale nie tylko żołnierzy, ale także rosyjskich dowódców. Pojawiły się nawet pogłoski o planowanym wycofaniu się Rosjan na północny brzeg Dunaju. Starając się przeciwdziałać defetystycznej propagandzie, przebywający na rosyjskich pozycjach car Aleksander II podjął decyzję o przydzieleniu do dowództwa zgrupowania zachodniego weterana i bohatera wojny krymskiej – generała Eduarda Totlebena⁹⁹. Po przyjeździe pod Plewen dokonał on reorganizacji sztabu i przystąpił do budowy systemu fortyfikacji wokół miasta. Jednocześnie naczelne dowództwo skierowało w ten rejon wzmocnienia w postaci jednostek gwardyjskich i dostępnych odwodów, dzięki czemu siły zgrupowania wzrosły do 160 000 żołnierzy¹⁰⁰. W ocenie generała E. Totlebena pierwszoplanowym zadaniem było zamknięcie okrążenia wokół armii Osmana Paszy, a zwłaszcza opanowanie drogi łączącej Plewen z Sofią. W tym celu utworzono wydzielony korpus liczący około 50 000 ludzi, pod dowództwem generała J. Gurki¹⁰¹, który 24 października 1877 roku zdobył tureckie pozycje pod Gornim Dybnikiem, a cztery dni później zajął silnie umocnioną miejscowość Telisz¹⁰². Dzięki temu połączenie drogowe z Sofią zostało przerwane, a turecka Armia Zachodnia znalazła się w pełnym okrążeniu¹⁰³.

Chociaż sytuacja Osmana Paszy stała się bardzo trudna, aż do początków grudnia konsekwentnie odrzucał on składane przez Rosjan propozycje kapitulacji¹⁰⁴, a 10 grudnia 1877 roku podjął próbę przerwania rosyjskich linii i wycofania się na zachód¹⁰⁵. Mimo że rosyjskie dowództwo posiadało informacje na temat trwających

⁹⁷ *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 2/15 IX 1877 r., nr 202, s. 4; *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 5/17 IX 1877 r., nr 203, s. 4.

⁹⁸ *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 22 IX/4 X 1877 r., nr 218, s. 5; A. Wirth, op. cit., s. 74; К. Янчулев, op. cit., s. 82–91; O.K. [A. Novikova], op. cit., s. 60–82; B. Brodecki, op. cit., s. 159–176; A. Zawilski, op. cit., s. 287–288; К. Косев, С. Дойнов, op. cit., s. 165; Z. Klejn, *Udział Polaków...*, s. 12.

⁹⁹ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 22 IX/4 X 1877 r., nr 218, s. 4; К. Янчулев, op. cit., s. 94.

¹⁰⁰ *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 15/27 IX 1877 r., nr 212, s. 5; *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 16/28 IX 1877 r., nr 213, s. 5–6; К. Косев, С. Дойнов, op. cit., s. 124.

¹⁰¹ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 1/13 X 1877 r., nr 226, s. 4.

¹⁰² *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 14/26 X 1877 r., nr 237, s. 4; *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 19/31 X 1877 r., nr 241, s. 4.

¹⁰³ Ц. Генев, op. cit., s. 170–175; B. Brodecki, op. cit., s. 182–186.

¹⁰⁴ *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 5/17 XI 1877 r., nr 255, s. 5; *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 15/27 XI 1877 r., nr 262, s. 6.

¹⁰⁵ *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 29 XI/11 XII 1877 r., nr 273, s. 4. Próby takie podejmowane były kilkakrotnie przez Turków także w połowie XI 1877 r. – *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 4/16 XI 1877 r., nr 254, s. 4; *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 5/17 XI 1877 r., nr 255, s. 5–6; O.K. [A. Novikova], op. cit., s. 91.

przygotowań oraz kierunku i terminu akcji¹⁰⁶, nie podjęło szerszych przygotowań. Dlatego też wykonane przez Turków uderzenie na miejscowość Dołna Mitropolija omal nie zakończyło się sukcesem. W pierwszej fazie bitwy udało im się przerwać rosyjskie fortyfikacje na odcinku trzech kilometrów. Szybkie przerzucenie odwodów w ten rejon pozwoliło jednak zażegnać niebezpieczeństwo, a tureckie jednostki musiały się wycofać¹⁰⁷. Dostrzegając beznadziejność sytuacji, Osman Pasza jeszcze tego samego dnia skapitulował¹⁰⁸.

Kapitulacja Plewenu stanowiła punkt zwrotny wojny, ponieważ – jak słusznie podkreślali publicyści „Kurjera Warszawskiego” – „[...] wszystkie pod Plewną przetrzymywane siły zostały teraz uwolnione i będą mogły zwrócić się z nową akcją na wschód i południe”¹⁰⁹. Starając się wykorzystać tę sytuację, pododdziały armii rosyjskiej skierowane zostały w stronę przełęczy bałkańskich z zadaniem jak najszybszego ich przekroczenia¹¹⁰. Sprzyjającą dla nich okolicznością był fakt, że na początku grudnia 1877 roku działania wojenne przeciw Turkom wznowiły Serbia i Czarnogóra¹¹¹. Podzielona na trzy części armia serbska podjęła wspólnie z Czarnogórcami operacje w Sandzaku Novopazarskim, blokowała załogę turecką w Widinie, a także – korelując działania z Rosjanami – podążała w kierunku Sofii¹¹². Działające na tym ostatnim kierunku jednostki, 24 grudnia 1877 roku, zajęły miejscowość Bela Palanka, a cztery dni później wkroczyły do Pirotu¹¹³.

W tym czasie zgrupowanie generała J. Gurki dotarło do przełęczy w zachodniej części pasma Stara Płanina. Mimo trudnych warunków spowodowanych opadami śniegu i panującym mrozem¹¹⁴ podjęło ono próby ich przekroczenia. Z sił zgrupowania wydzielony został oddział pod dowództwem generała N. Kridenera, który blokować miał ewentualne ruchy wojsk tureckich w Kotlinie Sofijskiej, a pozostałe jednostki podzielono na trzy kolumny. Na prawym skrzydle kolumna dowodzona przez generała Nikołaja Wieljaminowa miała się posuwać po osi Orchanie (Botewgrad) – Buchowo, a lewoskrzydłowa kolumna gen. Victora Dandeville’a – wzdłuż linii Etropole – Złatica – Bunowo¹¹⁵. W tym czasie stanowiące środkową kolumnę siły

¹⁰⁶ *Bitwa pod Plewną*, „Kurjer Warszawski”, 7/19 XII 1877 r., nr 280, s. 1.

¹⁰⁷ *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 30 XI/12 XII 1877 r., nr 274, s. 4; *Bitwa pod Plewną*, „Kurjer Warszawski”, 7/19 XII 1877 r., nr 280, s. 2–3, K. Коцев, С. Дойнов, op. cit., s. 165.

¹⁰⁸ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 29 XI/11 XII 1877 r., nr 273, s. 4; *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 1/13 XII 1877 r., nr 275, s. 4; B. Brodecki, op. cit., s. 193; A. Wirth, op. cit., s. 74; O.K. [A. Novikova], op. cit., s. 101; A. Zawilski, op. cit., s. 292–295; X. Христов, op. cit., s. 125; L. Widderszal, op. cit., s. 67; M. Tanty, op. cit., s. 234.

¹⁰⁹ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 1/13 XII 1877 r., nr 275, s. 4.

¹¹⁰ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 7/19 XII 1877 r., nr 280, s. 4; *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 23 XII/4 I 1878 r., nr 3, s. 5.

¹¹¹ L. Widderszal, op. cit., s. 67; L. Kuźmiczewska, op. cit., s. 44.

¹¹² *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 17/29 XII 1877 r., nr 287, s. 5; A. Wirth, op. cit., s. 74–75; zob. na ten temat: *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 7/19 XII 1877 r., nr 280, s. 4.

¹¹³ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 19/31 XII 1877 r., nr 288, s. 5; X. Христов, op. cit., s. 125; L. Kuźmiczewska, op. cit., s. 47.

¹¹⁴ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 12/24 XII 1877 r., nr 284, s. 4; *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 15/27 XII 1877 r., nr 285, s. 5 i n.

¹¹⁵ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 28 XII/9 I 1878 r., nr 7, s. 4.

główne, dowodzone przez generała Wasilija Katalewa, przekroczyć miały przełęcz w okolicach miejscowości Czurek i okrążyć Turków. Mimo początkowych problemów cała operacja zakończyła się sukcesem¹¹⁶, a zagrożone zamknięciem w kotle oddziały tureckie wycofały się, nie podejmując walki. Dzięki temu 27 grudnia jednostki środkowej kolumny osiągnęły południowe stoki Starej Płaniny, a 4 stycznia 1878 roku wkroczyły do Sofii¹¹⁷.

Zadanie przejścia przez góry otrzymały także inne jednostki rosyjskie. Realizując te rozkazy, operująca na wschód od zgrupowania generała J. Gurki grupa generała Pawła Karcowa przekroczyła przełęcz Beklemeto (Trojanski prochod) i 8 stycznia zajęła Karłowo. W tym czasie zgrupowanie południowe¹¹⁸ generała Fjodora Radetzkyego rozpoczęło forsowanie przejść w okolicach przełęczu Szipka¹¹⁹ z zadaniem rozbicia blokujących drogę na południe sił tureckich, które skoncentrowane zostały w warownym obozie pod miejscowością Szejnowo¹²⁰. Siły rosyjskie podzielone zostały także tutaj na trzy kolumny. Prawa, pod dowództwem generała Michaiła Skobielewa, otrzymała zadanie sforsowania Przełęczu Chimitlijskiej (Jasenski prochod) i obejścia Turków od zachodu; lewa, dowodzona przez generała Mikołaja Światopełka-Mirskiego, miała przejść przez przełęcz Trjawna, a środkowa, pod osobistym dowództwem generała F. Radetzkyego, nacierać miała od północy przez przełęcz Szipka¹²¹. Trudne warunki atmosferyczne sprawiły jednak, że w zaplanowanym terminie – 9 stycznia – na placu boju pod Szejnowem znalazły się tylko pododdziały generała M. Światopełka-Mirskiego. Nie czekając na przybycie pozostałych kolumn, rozpoczęły one natarcie, ale zostało ono powstrzymane¹²². Dopiero następnego dnia skorelowane uderzenie wszystkich rosyjskich jednostek przerwało linie obronne przeciwnika i zmusiło Turków do poddania się¹²³. Dzięki temu droga na południe, w kierunku Tracji i Konstantynopola, stanęła przez armią rosyjską otworem¹²⁴.

Taki stan rzeczy skłonił władze tureckie do podjęcia prób zakończenia wojny, ale wystosowana za pośrednictwem rządu brytyjskiego w pierwszych dniach stycznia

¹¹⁶ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 23 XII/4 I 1878 r., nr 3, s. 5; X. Христов, op. cit., s. 125.

¹¹⁷ *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 28 XII/9 I 1878 r., nr 7, s. 4; K. Янчулев, op. cit., s. 98–101; A. Wirth, op. cit., s. 75; O.K. [A. Novikova], op. cit., s. 150; A. Zawilski, op. cit., s. 308; B. Brodecki, op. cit., s. 198–202; X. Христов, op. cit., s. 125; K. Косев, С. Дойнов, op. cit., s. 166.

¹¹⁸ Zgrupowanie zostało utworzone pod koniec VIII 1877 r. w celu zabezpieczenia przełęczu Szipka. Pod koniec roku liczyło ono ok. 54 000 żołnierzy.

¹¹⁹ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 28 XII/9 I 1878 r., nr 7, s. 4.

¹²⁰ Ц. Генев, op. cit., s. 199–207; A. Zawilski, op. cit., s. 310–312.

¹²¹ O.K. [A. Novikova], op. cit., s. 148–149, 155–159.

¹²² K. Косев, С. Дойнов, op. cit., s. 167.

¹²³ *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 30 XII/11 I 1878 r., nr 9, s. 5; *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 30 XII/11 I 1878 r., nr 9, s. 5.

¹²⁴ K. Янчулев, op. cit., s. 101–104; O.K. [A. Novikova], op. cit., s. 163–167; B. Brodecki, op. cit., s. 203–205.

1878 roku prośba o zawieszenie broni została odrzucona przez stronę rosyjską¹²⁵. Starając się wykorzystać dotychczasowe sukcesy, Rosjanie 10 stycznia zajęli Samokow, 16 stycznia rozbili pod Płowdiwem resztki armii Sulejmana Paszy¹²⁶, a cztery dni później wkroczyli do Adrianopola¹²⁷. Szybki pochód armii rosyjskiej w kierunku tureckiej stolicy i toczące się jednocześnie bezpośrednie rozmowy rosyjsko-tureckie na temat warunków zakończenia wojny wywołały poważne zaniepokojenie w Europie, a zwłaszcza w Wielkiej Brytanii i Austro-Węgrzech, które „[...] oświadczyły Rosyji, iż nie pozwolą na podpisanie traktatu pokojowego bez ich udziału”¹²⁸. Groźba militarnej interwencji mocarstw w obronie Turcji¹²⁹ skłoniła władze carskie do wstrzymania ofensywy. Jednocześnie Rosjanie kontynuowali pertraktacje z Turkami na temat rozejmu¹³⁰, które zakończyły się podpisaniem – 31 stycznia – aktu zawieszenia broni¹³¹. Wojnę zakończył oficjalnie zawarty 3 marca 1878 roku w Yeşilköy (San Stefano) traktat pokojowy¹³².

Jak wynika z powyższych rozważań, ukazujący się w Warszawie „Kurjer Warszawski” szczegółowo relacjonował przebieg wojny rosyjsko-tureckiej na froncie bałkańskim. Jakkolwiek publicyści dziennika korzystali głównie z komunikatów Naczelnego Dowództwa i doniesień agencyjnych, należy podkreślić, że zaprezentowany obraz rozgrywających się wydarzeń jest zgodny z późniejszymi ustaleniami historyków. Dlatego też dostarczane przez „Kurjer Warszawski” informacje mogą niewątpliwie stanowić cenne uzupełnienie materiałów archiwalnych i literatury naukowej.

¹²⁵ *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 24.12/5 I 1878 r., nr 4, s. 5; *Wojna rosyjsko-turecka...*, s. 184; Z. Klejn, *Udział Polaków...*, s. 13.

¹²⁶ *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 5/17 I 1878 r., nr 14, s. 5.

¹²⁷ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 11/23 I 1878 r., nr 19, s. 4; *Telegramy urzędowe*, „Kurjer Warszawski”, 12/24 I 1878 r., nr 20, s. 5–6; Ц. Генцов, op. cit., s. 230–235; C. Morris, op. cit., s. 378; M. Tanty, op. cit., s. 234.

¹²⁸ *Wiadomości telegraficzne*, „Kurjer Warszawski”, 6/18 I 1878 r., nr 15, s. 4; Zob. na ten temat: M. Tanty, op. cit., s. 233–234.

¹²⁹ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 6/18 I 1878 r., nr 15, s. 4; *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 10/22 I 1878 r., nr 18, s. 4; L. Widerszal, op. cit., s. 67, A. Wirth, op. cit., s. 75.

¹³⁰ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 3/15 I 1878 r., nr 12, s. 4; *Telegramy prywatne*, „Kurjer Warszawski”, 9/21 I 1878 r., nr 17, s. 5–6.

¹³¹ *Przegląd polityczny*, „Kurjer Warszawski”, 26/7 II 1878 r., nr 31, s. 4; A. Zawilski, op. cit., s. 315, O.K. [A. Novikova], op. cit., s. 169; B. Brodecki, op. cit., s. 206; X. Христов, op. cit., s. 135–138; K. Коцев, C. Дойнов, op. cit., s. 169; T. Wituch, op. cit., s. 45; C. Phillipson, N. Buxton, op. cit., s. 144; M. Tanty, op. cit., s. 234.

¹³² [*Podpisanie traktatu pokojowego*], „Kurjer Warszawski”, 20 II/4 III 1878 r., nr 52, s. 1; A. Wirth, op. cit., s. 75. Tekst dokumentu w: *Preliminaryjny traktat pokoju*, „Kurjer Warszawski”, 11/23 III 1878 r., nr 69, s. 1–2; *Preliminaryjny traktat pokoju*, „Kurjer Warszawski”, 14/26 III 1878 r., nr 70, s. 1–2; *Preliminaryjny traktat pokoju*, „Kurjer Warszawski”, 15/27 III 1878 r., nr 71, s. 1–2; *Preliminaryjny traktat pokoju*, „Kurjer Warszawski”, 16/28 III 1878 r., nr 72, s. 1; J. Reychman, op. cit., s. 183; C. Phillipson, N. Buxton, op. cit., s. 146; T. Wituch, op. cit., s. 45; A. Giza, op. cit., s. 78; J. Rubacha, A. Malinowski, A. Giza, *Historia Bułgarii 1870–1915. Materiały źródłowe z komentarzami*, t. 1, Warszawa 2006, s. 21–32.

BIBLIOGRAFIA

- Anculewicz Z., „*Kurier Warszawski*” w latach 1821–1868, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1992, nr 2, s. 13–25.
- Brodecki B., *Szypka i Plevna 1877*, Warszawa 1986.
- Eberhardt P., *Rosyjski panslawizm jako idea geopolityczna*, „Przegląd Geopolityczny” 2010, t. 2, s. 43–64.
- Giełżyński W., *Prasa warszawska*, Warszawa 1962.
- Giza A., *Polityczne i militarne aspekty konfliktów bałkańskich 1875–1876 i wojny rosyjsko-tureckiej 1877–1878*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2003, t. 16, s. 71–82.
- Gladstone W.E., *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, New York–Montreal 1876.
- Grzegorzewski J., *Rok przewrotów (Bułgaria 1885/6)*, Lwów 1900.
- Jeż T.T. [Miłkowski Z.], *Kwestya wschodnia w nowej fazie*, „Ateneum” 1878, r. III, t. 4, s. 1–25.
- Klejn Z., *Polskie ślady w budowie nowożytnej Bułgarii 1877–1914*, Łowicz 1999.
- Klejn Z., *Udział Polaków w kampanii rosyjskiej na Bałkanach 1877–1878 r.*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2003, t. 38, s. 5–24.
- Kłaczyński R., *Polityka Imperium Rosyjskiego wobec państw, narodów bałkańskich 1826–1914*, „Studia Środkoeuropejskie i Bałkanistyczne” 2017, t. 26, s. 69–81.
- Kmieciak Z., „*Kurier Warszawski*” za czasów redaktorstwa Wacława Szymanowskiego, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1964, nr 2/3, s. 75–85.
- Kurjer Warszawski. Książka jubileuszowa ozdobiona 247 rysunkami w tekście. 1821–1896*, Warszawa 1896.
- „*Kurjer Warszawski*”, Warszawa 1877–1878.
- Kuźmiczewa L., *Serbia w decydującym etapie wojny rosyjsko-tureckiej z lat 1877–1878*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1998, t. 61, s. 33–50.
- Morris C., *One Hundred Years of Conflict between the Nations of Europe: the Causes and Issues of the Great War*, [Philadelphia 1914].
- O.K. [Novikova A.], *Skobelev and Slavonic Cause*, London 1883.
- Phillipson C., Buxton N., *The Question of Bosphorus and Dardanelles*, London 1917.
- Reychman J., *Dni świetności i klęski Turcji*, Warszawa 1962.
- Rubacha J., Malinowski A., Giza A., *Historia Bułgarii 1870–1915. Materiały źródłowe z komentarzami*, t. 1, Warszawa 2006.
- Rubacha J., Malinowski A., *Historia Bułgarii 1870–1915. Materiały źródłowe z komentarzami*, t. 3, Warszawa 2009.
- Sosnosky T. von, *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866*, Bd. 1, Stuttgart–Berlin 1913.
- Stojanow Z., *Zapiski z powstań bułgarskich*, Warszawa 1971.
- Tanty M., *Bosfor i Dardanele w polityce mocarstw*, Warszawa 1982.
- Widerszal L., *Ruchy wolnościowe na Bałkanach*, Warszawa 1947.
- Wiech S., Legieć J., *Udział żołnierzy polskich-poborowych z Królestwa Polskiego w walkach o wyzwolenie Bułgarii i echa wojny rosyjsko-tureckiej 1877–1878 r. na ziemiach polskich*, „Известия на Института за исторически изследвания” 2015, t. 32, s. 79–97.
- Wirth A., *Geschichte der Türken*, Stuttgart 1912.
- Wituch T., *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878–1923*, Warszawa 1980.

Wojna rosyjsko-turecka 1877–1878, red. I. Rostunow, Warszawa 1982.

Wojna wyzwolenicza 1877–1878, red. A. Koseski, Warszawa 1978 .

Zawilski A., *O wolność Bulgarii*, Warszawa 1979.

Генов Ц., *Освободителната война 1877–1878*, София 1978.

Георгиев Г., *Освободителната война 1877–1878*, София 1986.

История на Добруджа, т. 3, ред. Н. Тодоров, С. Димитров, София 1988.

Косев К., Дойнов С., *Освободителната война 1877–1878 и българска национална революция*, София 1988.

Манчев К., *История на балканските народи (XIV–XX век)*, София 2001.

Улунян А.А., *Апрельское восстание 1876 года в Болгарии и Россия*, Москва 1978.

Христов Х., *Освобождението на България и политиката на западните държави 1876–1878*, София 1968.

Янчулев К., *Руско-турската война 1877–1878 г.*, София 1941.